

ISSN 2010-6246

ILM SARCHASHMALARI

ILMIY-NAZARIY, METODIK JURNAL

Science Top Sources

Scientific-theoretical, methodical journal

2024.3

www.ilmsarchashmalari.uz

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA’LIM, FAN
VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

URGANCH DAVLAT UNIVERSITETI

ILM SARCHASHMALARI

Jurnal O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasining FILOLOGIYA, FALSAFA, FIZIKA-MATEMATIKA hamda PEDAGOGIKA fanlari bo‘yicha doktorlik dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrdir.

3-son (mart 2024)

**Ilmiy-nazariy, metodik jurnal
2001-yildan nashr qilina boshlagan**

Urganch – 2024

“ILM SARCHASHMALARI” ilmiy-nazariy, metodik jurnal

Bosh muharrir, filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori, dotsent **YO'LDOSHEV Ro'zimboy**

TAHRIR HAY'ATI:

ABDULLAYEV Bahrom, fizika-matematika fanlari doktori, professor (UrDU),
ABDULLAYEV O'tkir, tarix fanlari doktori, professor (UrDU),
ATADJANOV Ilxam, geografiya fanlari nomzodi, dotsent (UrDU),
ATAYEV Shokir, yuridik fanlari bo'yicha falsafa doktori PhD, (UrDU),
AHMEDOV Oybek Saporbayevich, filologiya fanlari doktori, professor (O'zDJTU),
BERDIMUROTOVA Alima, falsafa fanlari doktori, professor (QDU),
DO'SCHONOV Tangribergan, iqtisod fanlari doktori, professor (UrDU),
ERMETOVA Jamila, filologiya fanlari nomzodi, dotsent (UrDU),
HAJIYEVA Maqsuda, falsafa fanlari doktori, professor (UrDU),
IBRAGIMOV Zafar, fizika-matematika fanlari bo'yicha falsafa doktori, dotsent, (UrDU),
IMOMQULOV Sevdiyor, fizika-matematika fanlari doktori, professor (NavDPI),
JUMANAZAROV Doniyor, fizika-matematika fanlari doktori (UrDU),
JUMANIYOZOV Zohid Otaboyevich, filologiya fanlari nomzodi, dotsent (UrDU),
KALANDAROV Aybek, filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori PhD, (Ma'mun universiteti),
KAVALYAUSKAS Vidas, gumanitar fanlar doktori, professor (Litva universiteti),
KURAMBAYEV Sherzod Raimberganovich, texnika fanlari doktori, dotsent (UrDU),
MADRAXIMOVA Feruza Ruzimbayevna, pedagogika fanlari doktori, dotsent (UrDPI),
NAVRUZOV Qurolboy, fizika-matematika fanlari doktori, professor (UrDU),
OTAMURODOV Sa'dulla, falsafa fanlari doktori, professor (Toshkent, Kimyo-texnologiya instituti),
QUTLIYEV Uchqun, fizika-matematika fanlari doktori, professor (UrDU),
RUZMETOV Surojbek, filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD, UrDU),
RO'ZIYEV Erkinboy, pedagogika fanlari doktori, professor (UrDU),
SADULLAYEV Azimboy, fizika-matematika fanlari doktori, akademik (O'zMU),
Sadullayeva Nilufar Azimovna, filologiya fanlari doktori (O'zMU),
SALAYEV San'atbek, iqtisod fanlari doktori, professor (Xorazm viloyati hokimligi),
SATIPOV G'oiqnazar, qishloq xo'jalik fanlari doktori, professor (UrDU),
XODJANIYOZOV Sardor, pedagogika fanlari doktori, dotsent (bosh muharrir o'rinbosari, UrDU),
YOQUBOV Jamoliddin, filologiya fanlari doktori, professor (O'zDJTU),
O'ROZBOYEV Abdulla, filologiya fanlari doktori, dotsent (UrDU),
O'ROZBOYEV G'ayrat, fizika-matematika fanlari doktori, (UrDU),
G'AYIPOV Dilshod, filologiya fanlari doktori, professor (mas'ul kotib, UrDU).

**JURNAL 2001-YILDAN CHIQA BOSHLAGAN•JURNAL
OYDA BIR MARTA NASHR QILINADI• 3-son (mart 2024)**

MUASSIS: Urganch davlat universiteti •Jurnal O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligida 2020-yil 11-noyabrda ro'yxatdan o'tgan •**GUVOHNOMA № 1131.**

da, biror davlat va millatning tarixini o'rganish uchun, dastlab, ushbu xalqning etnografiyasi va xalq og'zaki ijodini o'rganishdan boshlash lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

- (1). Murodova M. Folklor va etnografiya. "Aloqachi", Toshkent, 2008.
- (2). Fitrat A. Tanlangan asarlar. II jild (ilmiy asarlar), "Ma'naviyat", 1994.
- (3). Jo'rayeva Bibish Muhsinovna. O'zbek xalq maqollarining yaratilishining lingvistik asoslari va pragmatik xususiyatlari. Avtoreferat, Samarqand, 2019, 17–20-betlar.
- (4). O'zME. Birinchi jild. Toshkent, 2000.
- (5). Galperin I.R. Stylistics. Moscow, Higher school, 1977.
- (6). Mieder W. Proverbs: A Handbook. USA, Greenwood Press, 2004.
- (7). Deng Y, Lui R. Language and culture: Contrastive Studies between English and Chinese. Beijing: Foreign Language Teaching and Research Press, 1989.
- (8). Ashurova.D.U. Galieva M.R. Cultural linguistics, 2019.
- (9). Бердяев Н.А. Судьба России. М., "Эксмо пресс", 1918.
- (10). uz.m.wikipedia.org/wiki/Maqol.

**Murodova Firuza Jalolovna (CHDPU "O'zbek tilshunosligi" kafedrası o'qituvchisi;
mail: firuzamj1984@gmail.com)**

HARBIY-VATANPARVARLIK NUTQIDA AYRIM LEKSIK BIRLIKLARNING QO'LLANISHI

Annotatsiya. Maqolada ijtimoiy-siyosiy notiqlik tarkibiga kiruvchi harbiy vatanparvarlik nutqi, undagi ayrim leksik birliklarning funksional va semantik xususiyatlari tahlilga tortilgan. Harbiy soha terminlarining lug'atlarda berilishiga doir munosabat bildirilgan.

Kalit so'zlar: ijtimoiy-siyosiy notiqlik, soha tili, harbiy vatanparvarlik nutqi, leksik birlik, leksema, harbiy termin, dominant, semantik maydon.

УПОТРЕБЛЕНИЕ ОТДЕЛЬНЫХ ЛЕКСИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ В ВОЕННО-ПАТРИОТИЧЕСКОЙ РЕЧИ

Аннотация. В статье анализируется военно-патриотическая речь, являющаяся частью общественно-политической речи, функциональные и смысловые особенности некоторых лексических единиц в ней. Выражена реакция на использование военных терминов в словарях.

Ключевые слова: общественно-политическая риторика, язык специализации, военно-патриотическая речь, лексическая единица, лексема, военный термин, доминанта, семантическое поле.

USE OF SEPARATE LEXICAL UNITS IN MILITARY-PATRIOTIC SPEECH

Annotation. The article analyzes military-patriotic speech, which is part of socio-political speech, and the functional and semantic features of some lexical units in it. The reaction to the use of military terms in dictionaries has been expressed.

Key words: socio-political rhetoric, language of specialization, military-patriotic speech, lexical unit, lexeme, military term, dominant, semantic field.

Taqrizchi CHDPU katta o'qituvchisi f.f.f.d (PhD) Muydinova Arofotoy Urinovna

Kirish. Ma'lumki, har bir xalqning tili shu tilda so'zlashuvchi millatning ma'naviy va madaniy boyligi, qolaversa, davlat timsolini ifodalovchi eng muhim vositasidir. Shukrki, bir vaqtlar xalqni ma'rifatli qilish uchun jon kuydirgan, mustabid tuzum ta'qibiga qaramay, "O'z tiliga sadoqat – bu vataniy ishdur" deya ortga chekinmagan millatimiz fidoyilari, tilimiz jonkuyarlari: Abdulla Avloniy, Abdurauf Fitrat, Is'hoqxon Ibrat kabi allomalarimizning armonlari ushaldi, niyatlari ijobat bo'ldi – o'zbek tiliga davlat tili maqomi berildi, bebaho boyligimiz – ona tilimizning qadr-qimmatini qayta tiklandi.

Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev tomonidan 2019-yil 21-oktabrda qabul qilingan "O'zbek tilining davlat tili sifatidagi nufuzi va mavqeyini tubdan oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi farmoniga muvofiq "2020–2030-yillarda o'zbek tilini rivojlantirish va til siyosatini takomillashtirish konsepsiyasini amalga oshirish dasturi" tasdiqlandi. O'zbek tilining xalqimiz ijtimoiy hayotida va xalqaro miqyosdagi obro'-e'tiborini tubdan oshirish, unib-o'sib kelayotgan yoshlarimizni vatanparvarlik, milliy an'ana va qadriyatlarga sadoqat ruhida tarbiyalash va til siyosatini rivojlantirishning strategik maqsadlari belgilandi. Buning natijasi o'laroq, muayyan soha tillarini ilmiy o'rganish, uni lingvistik tadqiq qilish muhim va kechiktirib bo'lmaz muammolardan biri bo'ldi. Buning yechimi sifatida soha mutaxassislari va tilshunos olimlar tomonidan turli soha tili, leksikasi, terminologiyasi, leksikografiyasini ilmiy tadqiqot obyekti sifatida tahlilga tortish, uni takomillashtirish bo'yicha takliflar berish asosiy mavzulardan biri bo'ldi. Jumladan, yurislingvistika, psixolingvistika, kompyu-

ter lingvistikasi, lingvokulturologiya kabi oraliq sohalar tilshunoslikning zamonaviy yo‘nalishlari sifatida yuzaga chiqdi. Bugungi kunda boshqa sohalar singari harbiy soha tili, leksikasiga qiziqish, soha terminologiyasiga e‘tibor ortganini mazkur yo‘nalishda amalga oshirilayotgan amaliy ishlar misolida kuzatish mumkin.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Harbiy soha leksikasi tarkibidagi harbiy vatanparvarlik nutqi o‘ziga xosligi: aniqligi, to‘g‘riligi, rasmiyligi, jiddiyligi, mantiqiy izchilligi hamda o‘zlashma so‘zlarga boyligi bilan ajralib turadi. Harbiy soha tilini, nutqini ilmiy jihatdan o‘rganish soha vakillarining ma‘naviy-axloqiy qadriyatlarimizga, tilni tizim sifatida o‘rganishiga, milliy tilimizning takomiliga, shuningdek, o‘zbekona nutq madaniyatining rasmiy uslub sifatida faol muomalada bo‘lishiga imkon beradi. Jumladan, O‘zbek tilshunosligida H.Dadaboyev, N.Axmatov, H.Yodgorov kabi tilshunos olimlar, A.Kurganov, S.Mengliyeva singari tadqiqotchilar mazkur soha rivojiga salmoqli hissa qo‘shganlar.

Tilshunoslikda leksema o‘zi ifodalayotgan predmet bilan uzviy aloqadorlikda bo‘ladi. Shu bilan birgalikda, ma‘lum bir predmetlarning umumlashgan xususiyatlarini o‘zida mujassam etgan tushunchaga mos ravishda real borliqni bevosita aks ettiradi.¹ Shu bois leksemaning predmetga va tushunchaga nisbatan bo‘lgan mutanosibligi azaldan tilshunos olimlarning diqqat markazida bo‘lib kelgan. Bir leksema o‘nlab leksemlarning hosil bo‘lishi uchun asos bo‘lib xizmat qiladi. O‘zbek tilshunosligi targ‘ibotchisi va himo-yachisi Abdurauf Fitrat “Tilimiz” maqolasida bitta “bil” o‘zagidan 98 ta so‘z yasash mumkinligini va turkiy tilning so‘z boyligi fors, arab tillariga nisbatan ko‘proq ekanligini ta‘kidlab o‘tadi.²

Harbiy-vatanparvarlik leksikasida ham asosdosh so‘zlardan keng foydalaniladi (vatan, vatanparvar, vatanparvarlik; jang, jangchi, jangovar, janggoh; yarog‘, yarog‘li, yarog‘siz, yarog‘soz; o‘q, o‘qdon, o‘qli va h.k.). Harbiy leksikaning asosiy qismi arab, fors, rus va u orqali Yevropa tillaridan kirib kelgan o‘zlashma so‘zlardan iborat bo‘lib, ularning asosiy qismi affiksatsiya, kompozitsiya, kalkalash usulida yoki gibrid shaklida yasalgan yasama hamda qo‘shma leksik birliklardan iborat. Bunday birliklar harbiy vatanparvarlik nutqi bazasining asosini tashkil etadi: *qo‘mondon, g‘alaba, harbiy, zabardast, garnizon, general, kursant, botirlik, chegarachi, Qurolli kuchlar, oddiy askar, vatan himoyachilari, milliy armiya* kabi.

Tadqiqot metodologiyasi. Sohada faol qo‘llanadigan leksik birlik (terminlar)dan biri *qurol* leksemasi bo‘lib, maqolamizda shu leksik birlik tahliliga e‘tibor qaratishni lozim topdik. Har qanday lug‘aviy ma‘noga ega asos – leksema o‘zining dominant ma‘nosini u orqali hosil qilingan boshqa leksik birliklarda aks ettiradi. Bosh ko‘rinishidanoq salbiy ottenkaga ega bo‘lgan, dominant narsa-predmet mazmunini ifodalagan bu leksema turli morfemalar ta‘sirida sekin-asta salbiy ma‘nosini yo‘qotib, umumiste‘molga o‘tib, uning zohiriy ma‘nolari namoyon bo‘lib boradi. “O‘zbek tilining izohli lug‘ati”da “qurol” leksemasi bilan bog‘liq o‘nta leksik birlik mavjud bo‘lib, ularning barchasi harbiy vatanparvarlik nutqida faol qo‘llanadi va bu leksik birliklar quyidagi ma‘noni ifodalaydi:

- 1) *predmet tushunchasini – qurol, qurol-yarog‘, qurol-aslaha;*
- 2) *shaxs tushunchasini – qurolbardor, qurolodosh;*
- 3) *harakat va holatni – qurollanmoq, qurollantirmoq, qurolsizlantirmoq;*
- 4) *belgini – qurolli, qurolsiz;*
- 5) *makon, joyni – qurolxona;*
- 6) *faoliyat-jarayonni – Qurolli Kuchlar* kabi.

A.Madvaliyev tahriri ostida nashr qilingan “O‘zbek tilining izohli lug‘ati”da keltirilgan qurol leksemasi bilan bog‘liq ayrim leksik birliklar haqida fikr yuritishni joiz topdik.

Qurol – harbiy yarog‘, aslaha; jang, urush asbobi. Otish qurollari (miltiq, to‘p va h.k.). Sovuq qurollar (qilich, xanjar, pichoq).³ Shu o‘rinda, bir mulohazamiz bor, lug‘atda keltirilgan izohda salbiy ma‘no kuchli bo‘lib, otish quroli, sovuq qurol birikmalari qurol leksemasiga nisbatan, urush, jinoyat va mojarolarda ishlatiladigan predmet ma‘nosini ifodalagan. Aslida, qurol himoya vositasi, askarlarning, vatan himoyachilarining doimo yonida yuradigan, shu kasb egalariga tegishli bo‘lgan oddiy bir vosita emasmi? Berilgan misollar buning isbotidir: *Ona haykali yonida, yana ikkitasi noma‘lum askar yonboshida qurolini ko‘ksiga bosgancha, g‘oz turibdi* (O‘.Hoshimov. “Ikki eshik orasi”, 622-b.). *Ko‘rsin desang jahonni ko‘zim, O‘ssin desang bog‘imda uzum, Umid bilan o‘stirgan qizim, Desang agar bo‘lmasin uvol: Qo‘lingga qurol ol! (Hamid Olimjon).* Bizningcha, lug‘atlarda berilgan so‘zlarning neytral bo‘lishi o‘quvchilarning ongida kasb egalari ishlatadigan predmet ma‘nosinigina ifodalashi joiz.

¹ Собиров А.Ш. Ўзбек тили лексикасининг систем-структур тадқиқи. Т., “Bookmany print”, 2022, 68-бет.

² Маънавийат юлдузлари. Т., Абдулла Қодирий номидаги “Халқ мероси” нашриёти, 1999.

³ Ўзбек тилининг изоҳли луғати (А.Мадвалиев таҳрири остида). Т., “Ўзбекистон”, 2020, 5-жилд, 382-бет.

Qurolbardor – 1. Oʻrta asrlarda lashkarboshining yoki ritsarning qurollarini koʻtarib yuruvchi jangchi; umuman, qurol koʻtargan, qurollangan jangchi. 2. koʻchma, salb. Oʻz fikri, aqidasi boʻlmagan, oʻzgalarining fikrini, aqidasini koʻtarib yuruvchi, uni targʻib qiluvchi maddoh.¹ Bu leksema *qurol* soʻziga fors tilidan olingan *bardor* soʻzining qoʻshilishidan hosil boʻlgan. Forscha *bardor* soʻzi – qoʻlda koʻtaruvchi, yuqori tutib turuvchi, boʻysunuvchi, bajaruvchi maʼnosini ifodalaydi. Demak, *qurolbardor* soʻzining mohiyati qurolni koʻtarib yuruvchi shaxs maʼnosida umumlashgan. Ushbu leksema tarixiy soʻz boʻlib, bugungi kunda deyarli harbiy nutqda uchramaydi, baʼzan koʻchma maʼnoda qoʻllanishi mumkin (*Siz nima desangiz, shu-da, – dedi qurolbardor. – Boʻpti, boramiz* (Shohnoma).

Quroldosh – bir jangovar qismda, bir safda xizmat qilgan yoki xizmat qiladigan kishilardan biri.² Xususiyatiga koʻra, bir guruhga mansub kishilarni ifodalash uchun ishlatiladigan bu leksemada shunchaki oddiy shaxs maʼnosi emas, balki qiyinchiliklarni birga boshidan kechirgan, azob-uqubatda bir-biriga kamrabasta boʻlgan, birgalikda jon olib jon bergan, ona-Vatan uchun bir boʻlib kurashgan yaqin doʻst maʼnosi ham ifodalanadi. *Orangizda mening eng yaqin quroldosh doʻstim Xolmatjop Matkarimov bor* (S.Ahmad. “Ufq”). *Safarali quroldosh doʻsti Rasuljon bilan jang maydonida jon ayamasi doʻst tutingan* (N.Fozilov. „Diydor“).

Qurollanmoq (qurollantirmoq – ort. nis.) – jang, urush quroliga ega boʻlmoq. Uni tutgan, undan foydalanadigan holatda boʻlmoq.³ Bizningcha, bu leksemada ham biroz maʼnoda torayishi bordek. Qurollanmoq soʻzida, nafaqat qurolga ega boʻlish maʼnosi, balki himoya uchun nima joiz boʻlsa, barchasiga egalik qilish maʼnosi ifodalanadi. Bundan tashqari, harbiy nutqda bu leksema oʻziga ishonch, gʻalabaga ishonch hamda jangovarlik nuqtayi nazaridan har doim tayyorlik mazmunini ifodalash uchun ham ishlatiladi. Masalan, *Oʻzbekiston Qurolli Kuchlari mamlakatimiz xavfsizligi va barqarorligini, sarhadlarimiz daxlsizligini taʼminlashga qodir boʻlgan, harakatchan va puxta qurollangan qudratli kuchga aylandi* (“Oʻzbekiston armiyasi” jurnali. 2000-yil 6-son). *Islohotlarimiz natijasida mamlakatimiz xavfsizligi va xalqimiz osoyishtaligini taʼminlashga qodir boʻlgan, har tomonlama zamonaviy qurollangan, qudratli armiyamiz shakllanmoqda* (Sh.Mirziyoyev). **Qurollantirmoq** soʻzi esa orttirma nisbatdagi harakat feʼlini hosil qilgan.

Qurolli – urush, janglarda qurol tutgan, taqqan, qurol koʻtargan, qurollangan kishi.⁴ Bunda narsa predmetga egalikni bildiruvchi, nafaqat qurolga, balki texnik vositalarga, harbiy mashinalarga ega boʻlmoqlik belgisi ham mavjud. *Oʻzbekiston oʻz xavfsizligini taʼminlash uchun yetarli darajada Qurolli Kuchlariga ega* (Oʻzbekiston Konstitutsiyasi. 153-modda). *Koʻchasiga burilishi bilan ikkita qurolli yigit roʻparasidan chiqib, uni toʻxtatdi* (T.Malik. “Shaytanat”, 2-kitob, 27-b.).

Qurolli Kuchlar – 1. Harbiy harakatlar (hujum yoki mudofaa) olib borish hamda davlat xavfsizligini taʼminlash maqsadida davlat tomonidan taʼminlanuvchi, qurollangan kishilarning uyushgan birlashmasi, harbiy qism armiyasi. 2. Qurol kuchi bilan amalga oshgan yoki oshiriladigan qurolli qoʻzgʻolon, qurolli toʻqnashuvlar.⁵ Bunda tushuncha birikma tarzida ifodalanib, qurol va kuch leksemalarining semememalari oʻzaro birikishi natijasi maʼno kengaygan. Bugungi kun harbiy-vatanparvarlik nutqida bu birikmaning mazmuni umuman harbiy soha, mudofaa, u bilan bogʻliq tashkilotlar, jamoalar, oliy oʻquv yurtlari tushunchasini qamrab olgan. Lugʻatda keltirilgan izohlarni inkor etmagan holda, mazkur birikmaga Mustaqillikdan keyingi barcha harbiy va mudofaa tashkilotlar nomi sifatidagi izoh keltirilsa, maqsadga muvofiq boʻlard, degan fikrimiz bor. *Oʻzbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari Oʻzbekiston Respublikasining davlat suverenitetini va hududiy yaxlitligini, aholining tinch hayoti va xavfsizligini himoya qilish uchun tuziladi* (Oʻzbekiston Konstitutsiyasi. 152-modda). *(Oʻzbekiston Qurolli Kuchlari mamlakatimiz xavfsizligi va barqarorligini, sarhadlarimiz daxlsizligini taʼminlashga qodir* (Sh.Mirziyoyev. “Xalq soʻzi”, 2023-yil, 2-son).

Qurolsiz – qurollanmagan, qurolli yoʻq.⁶ Bu belgi bildiruvchi leksema, asosan, maʼlum bir vaziyatda qurolga ega emaslik mazmunida qoʻllanadi va shaxsga nisbatan ishlatiladi. *Oʻylama, Shermuhammad, jism-da zaif edilar, qurolsiz zaif edilar, deb oʻylama* (Akrom Malik. “Halqa”, 50-b.).

Qurolsizlanmoq – (feʼl s.t.). 1. Qurolni tashlamoq. 2. Qurolli kuchlarning qurol-yarogʻlarini cheklamoq, urush olib borish vositalarini qisman yoki batamom yoʻqotmoq.⁷ Qurolsizlanmoq leksemasi maʼlum

¹ Ўзбек тилининг изоҳли луғати (А.Мадвалиев таҳрири остида). Т., “Ўзбекистон”, 2020, 5-жилд, 382-бет.

² Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Т., “Ўзбекистон”, 2020, 5-жилд, 383-бет.

³ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Т., “Ўзбекистон”, 2020, 5-жилд, 383-бет.

⁴ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Т., “Ўзбекистон”, 2020, 5-жилд, 383-бет.

⁵ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Т., “Ўзбекистон”, 2020, 5-жилд, 383-бет.

⁶ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Т., “Ўзбекистон”, 2020, 5-жилд, 383-бет.

⁷ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Т., “Ўзбекистон”, 2020, 5-жилд, 383-бет.

bir vaziyatda quroldan ayrilmoq, quolsiz qolmoq holatini ifodalaydi. ...*bir guruh asirlar soqchilarni qurolsizlantirib qochishadi* (Ch.Aytmatov. “Asrga tatigulik kun”, 96-b.).

Qurolsoz – qurol-yarog‘ yasovchi usta. *Temirchiyu qurolsozlarning o‘g‘ilu nabiralari ham shu kasbni davom ettirganlar* (M.Sattorov. “O‘zbek udumlari”).¹

Qurolxona – harbiy qurol-aslaha va shunga aloqador narsalar saqlanadigan bino, harbiy ombor, qo‘rxona² (...*mamlakatni askarxona qildi, qurolxona qildi!* (Tog‘ay Murod. “Bu dunyoda o‘lib bo‘lmaydi”. 60-b.). Bugungi kunda qurolsoz va qurolxona so‘zlarining ishlatilish doirasi ancha toraygan. Bu leksemalar shu soha vakillari tilida ishlatilib, umumiste’olda deyarli foydalanilmaydi. Chunqi bu leksemalar bilan bog‘lik faoliyat jamiyatimizda uchramaydi.

Qurol-yarog‘ – qurol va yarog‘, qurol va aslahalar.³ Bunda qurol va u bilan bog‘liq tushunchalarni ifodalash uchun yarog‘ leksemasi bilan birgalikda qo‘llanilgan, asosan, harbiy sohada qo‘llaniladigan barcha vositalar nazarda tutiladi. ...*Shtabga borib, ahvol, vaziyat, qurol-yarog‘ haqida bilib kelaman* (Oybek. “Quyosh qoraymas”, 118-b.).

O‘rganishlarimiz shuni ko‘rsatadiki, “O‘zbek tilining izohli lug‘ati”da berilgan yuqoridagi qurol asosli so‘zlar qo‘llanilish darajasiga ko‘ra umumiste’oldagi so‘zlardir. Ammo harbiy vatanparvarlik nutqi leksikasida, soha nutqida qurol so‘zi bilan bog‘liq sohaga xoslangan so‘zlarni, birikmalarni, qoliplashgan variantdagi birliklarni kuzatish, mumkin. Z.Dolimovning “Harbiy atamalarining qisqacha izohli lug‘ati”⁴da qurol leksemasi bilan bog‘liq quyidagi leksik birliklarning izohi keltirilgan.

1. Qurol.
2. Qurol-aslaha.
3. Qurol-aslaha tizimi.
4. Qurolli Kuchlar.
5. Qurolli Kuchlar birlashgan shtabi.
6. Qurolli Kuchlar zaxirasi.
7. Qurolli Kuchlar turi.
8. Qurolli Kuchlar shaxsiy tarkibining axloqiy-ruhiy holati.
9. Qurolli Kuchlar harbiy sport majmuasi.
10. Qurolli Kuchlarning garnizon va qorovullik xizmatlari nizomi.
11. Qurolli Kuchlarning intizom nizomi.
12. Qurolli Kuchlarning saf nizomi.
13. Qurolni qayta o‘qlash.
14. Qurolsizlanish.
15. Qurol siljishiga qarshi qurilma.
16. Qurol chaqmog‘i.
17. Qurol-yarog‘ni tozalash.

Mazkur lug‘atda keltirilgan leksik birliklar sodda va murakkab shakllarda ifodalangan bo‘lib, mazmun-mohiyat shu orqali ochib berilgan.

Tahlil va natijalar. “So‘z ma‘nosi u orqali ifodalanayotgan predmetdan va atash vazifasining predmetga mutanosibligidan uzoqqa ketmaydi”, deb yozadi atoqli rus tilshunosi V.Vinogradov.⁵ Tabiiyki, harbiy-vatanparvarlik nutqida *qurol* leksemasi bilan bog‘liq terminlar talaygina, ular harbiy sohada qo‘llanuvchi tushunchalarni ifodalash uchun xizmat qiladi. Masalan: *nayza, qilich, jangovar pichoq, to‘pponcha, multiq, harbiy samolyot, harbiy vertolyot, tank* va boshqa harbiy texnika kabi tushunchalarni ifodalash uchun ishlatiladi. Demak, qurol leksemasi sohada qo‘llanuvchi barcha yarog‘larning umumiy nomini ifodalaydi. Demak, biz qurol leksemasini termin deb olsak, xato bo‘lmaydi. Chunki harbiyda termin sifatida qo‘llana oladi.

Bundan tashqari, o‘zbek tilida “qurol” leksemasi umumiste’olda ham keng qo‘llanilib, quyidagi tushunchalarni ifodalash uchun ham ishlatiladi. “O‘zbek tilining izohli lug‘ati”da ham bu ma‘nolar alohida qayd etib o‘tilgan:⁶

¹ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Т., “Ўзбекистон”, 2020, 5-жилд, 383-бет.

² Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Т., “Ўзбекистон”, 2020, 5-жилд, 383-бет.

³ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Т., “Ўзбекистон”, 2020, 5-жилд, 383-бет.

⁴ Dolimov Z. Harbiy atamalarining qisqacha izohli lug‘ati. Т., 2007, 294–302-бетлар.

⁵ Виноградов В.В. Русский язык. М., “Просвещение”, 1972, с. 16.

⁶ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Т., “Ўзбекистон”, 2020, 5-жилд, 382–383-бетлар.

1. Harbiy termin sifatida: *miltiq, to'p, qilich, xanjar, pichoq* va boshqa barcha harbiy texnikaviy vositalar: *Qurol* yo'q, *jang qilmas* (Maqol).

2. Biror mehnat jarayonida foydalaniladigan har qanday asbob, moslama, qurilma, mexanizm ma'nosini ifodalash uchun dehqonchilik va duradgorlik leksikasi: *ketmon, arra, randa, bolg'a, o'roq*; ta'limga oid leksika: *kitob, daftar, ruchka, qalam, chizg'ich*; tikuvchilik leksikasi: *qaychi, nina, angishvona, tikuv mashinasi kabi. Ish quroling soz bo'lsa, mashaqqating oz bo'lar* (Maqol).

3. Ko'chma ma'noda biror maqsadga erishish, uni amalga oshirish uchun xizmat qiladigan har qanday vosita; dastak, omil. *Til – shuncha sharafi bilan nutqning qurolidir* (A.Navoiy). *Ayollarning quroli ularning farzandlaridir* (Gazetadan). *Qoshi kamon kipriklari o'q, Baxtga moyil, ko'ngilchasi to'q* (Xurshid Karim) kabi.

Kuzatishlarimiz natijasidan ma'lum bo'ldiki, *qurol* leksemasi barcha soha vakillari tomonidan qo'llanishiga ko'ra keng bo'lib, umumiste'mol so'z sifatida ishlatilib, narsa predmet ma'nosini ifodalasa, faqat harbiy soha leksikasida terminlik xususiyatini saqlab qoladi.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytishimiz mumkinki, ijtimoiy-siyosiy nutq tarkibiga kiruvchi harbiy vatanparvarlik nutqi leksikasi o'ziga xos bo'lib, undagi leksik birliklarni tadqiqot ob'ekti sifatida o'rganish, til va nutqdagi ma'no ottenkalari bo'yicha ilmiy xulosalar berish, o'zbek tilini davlat tili sifatidagi nufuzini yanada oshirishga, milliy tilimizning ravnaqiga munosib hissa bo'lib qo'shiladi. Bugungi kunda harbiy leksika, harbiy terminologiya va uning nazariyasi bilan bog'liq ilmiy tadqiqot ishlarni rag'batlantirish va shu sohada malakali kadrlar tayyorlash ham aynan harbiy-vatanparvarlik nutqini har tomonlama tadqiq qilishni, ushbu leksikani tashkil qiluvchi birliklarni ma'no guruhlariga ajratib o'rganish lozimligini ko'rsatadi. Ayniqsa, soha tilining tadqiqi shu soha vakillari bilan bir qatorda, jamiyat uchun ham dolzarb. Harbiy terminologiya bo'yicha o'zbek tilida bir qator ilmiy tadqiqotlar olib borilgan bo'lsa-da, leksik-semantik nuqtayi nazardan qaraganda hali tilshunoslar oldida bir qancha tadqiqotlab mavzular bisyor. Biz maqolamizda birgina so'zning tahliliga tayandik, xolos. Harbiy leksika lug'atidagi har bir so'z ustida jiddiy izlanish olib borish soha tilining rivoji bilan bir qatorda, uni himoya qilish, semantik maydonini kengaytirish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

- (1). Mirziyoyev Sh.M. O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari tashkil etilganining 31 yilligi munosabati bilan Vatan himoyachilariga bayram tabrigi. "Xalq so'zi" gazetasi, 2023-yil, 2-son).
- (2). Dadaboyev H., Yodgorov H. O'zbek harbiy terminologiyasi. T., "Sahhof", 2021.
- (3). Dolimov Z. Harbiy atamalarning qisqacha izohli lug'ati. T., 2007.
- (4). Nurmonov A. Tanlangan asarlar. II, III jildlar, T., "Akademnashr", 2012.
- (5). O'zbek tilining izohli lug'ati (A.Madvaliyev tahriri ostida). T., "O'zbekiston", 2020, 1–5-jildlar.
- (6). Sobirov A.Sh. O'zbek tili leksikasining sitem-struktur tadqiqi. T., "Bookmany print", 2022.
- (7). www.ziyounet.uz
- (8). <https://oak.uz/pages/12469>

Sobirov Qahramon Saloyevich (Xorazm viloyati PYMO'MM, "Tillarni o'qitish metodikasi" kafedrasi dotsenti, PhD)

O'ZBEK DRAMATURGIYASI PERSONAJLARI NUTQIDA KINOYA

Annotatsiya. Maqolada o'zbek dramaturgiyasi personajlari nutqida kinoyani ifodalovchi so'zlarning uslubiy ma'no tashish roli, ahamiyati va me'yori haqida, ularning kuchli zaharxanda, ichdan kulishni ta'sirchan ifodalashga xizmat qilishi nutqning obrazlilikini ta'minlashga xizmat qilishi asoslangan.

Kalit so'zlar: dramaturgiya tili, personaj nutqi, emotsional salbiy, uslubiy ma'no, haqorat, so'kish, qarg'ish ifodalovchi so'zlar.

ИРОНИЯ В РЕЧИ ПЕРСОНАЖЕЙ УЗБЕКСКОЙ ДРАМАТУРГИИ

Аннотация. В статье речь идет о словах, выражающих иронию в речи персонажей узбекской драматургии, их роли в выражении сильных негативных чувств, гнева, ненависти, о значении и нормах выражения ими стилистического значения.

Ключевые слова: язык драматургии, речь персонажей, эмоциональная негативность, стилистическое значение, слова, выражающие оскорбление, ругань.

IRONY IN THE SPEECH OF CHARACTERS OF UZBEK DRAMATURGY

Annotation. The article is based on the fact that words that express an irony in the speech of characters of Uzbek dramaturgy serve to impressively express their strong feelings of anger, hatred, about the role, importance and norms of expressing stylistic meaning.

Fayziyev Nozim Asfandiyorovich	“Informatika va axborot texnologiyalari” fanidan “takrorlanuvchi algoritmlar” mavzusiga oid masalalarni yechishni multimedia asosida oʻrgatish	71
Nazarova Kamuna Farhod qizi	Boshlangʻich sinf oʻquvchilarida nutqiy kompetensiyani rivojlantirish jarayonini loyihalash tamoyillari	75
Tursunova Saida Isakovna	Boshlangʻich sinf oʻquvchilarida ogʻzaki nutqni shakllantirishning imkoniyatlari	78
Nurmatov Ilxom Ismoilovich	Mobil ilovalar dars mashgʻulotida oʻqituvchilarning imkoniyatlarini oshiruvchi vosita sifatida	82
Rozimova Yorqinoy Yuldashevna	Harbiy-vatanparvarlik tuygʻusini shakllantirish masalalari	87
Rajabova Zamira Ravshanbekovna	Talabalar oʻrtasida gender tenglik va farqlarning psixologik xususiyatlari	91
Usarova Margʻuba Nazar qizi	Savodxonlik darslarida oʻquvchilar faolligini oshirish metodikasi	94
Yazdanov Ulugʻbek Toshmurotovich, Raxmanov Bobur Axtamovich	Nomutaxassis yoʻnalishlarda oʻqitiladigan fanlarga kreativ yondashuvni takomillashtirish	96
Akhrorova Nargiza Rakhmonovna, Kurbonalieva Mokhinur	The Impact of Age on Language Learning Ability	99
Rahmanova Sayyora Yusupovna, Quryozov Dostonbek Bakhodirovich, Abdullayeva Umida Farkhodovna	Developing Students’ Mathematical Abilities through Extracurricular Activities in Primary School	101
ILMIY AXBOROT		
Alimov Beruniy Sultonovich	Obraz – mamlakat mediaimijining asosiy vositasi: nazariy-kognitiv jihatlar	106
Majidov Sevinch Axtamovich	Fayzulla Xoʻjayev–mamlakatning ijtimoiy hayotida qozilarning faoliyati toʻgʻrisida	114
Miraxmedov Jaxongir Muxsinovich	Inson maʼnaviyatida tarixiy ong omili	117
Buzrukova Maxina	Turistik diskurs hodisasining tadqiq va tahlil usullari	119
Ismatullayeva Iroda Izatullayevna	Vatan lingvistik-madaniy konseptining qiyosiy-chogʻishtirma modeli va universal, milliy-madaniy konseptual belgilari	122
Boltakulova Gulnoza Farruxovna	Ingliz va oʻzbek tillarida vaqtni ifodalovchi til birliklarining kognitiv xususiyatlari	125
Jumaniyazov Aatabay, Jumaniyazova Dilnoza, Yusubova Chamangul	Nom koʻchishi yoki metaforalar haqida ayrim mulohazalar	128
Ernazarova Shahnoza Ergash qizi	Maqollarda xalq va millat tajribasining aks ettirilishi	134
Murodova Firuza Jalolovna	Harbiy-vatanparvarlik nutqida ayrim leksik birliklarning qoʻllanishi	137
Sobirov Qahramon Saloyevich	Oʻzbek dramaturgiyasi personajlari nutqida kinoya	141
Siddiqova Shoxida Isoqovna	Oʻziniki boʻlmagan koʻchirma gaplarning soʻroq gap shaklida berilishi	144
Ziyadullayev Abubakir Ibodulla oʻgʻli	Alfred de Myusse poetikasida badiiy zamon talqini	148
Kamilova Nazokat Saidjonovna	Isajon Sultonning “Boqiy darbadar” romanida diniy motivlarning badiiy sintezi	151
Nazarova Shohista Ismatovna	Tabiiy muxammaslari	155

Berdiyeva Gulmira Aminovna	Alisher Navoiyning tasavvufiy qarashlarida komil inson talqini va uning tarixiy ahamiyati	158
Turayeva Gulnoz Ergashevna	Yoshlarni ma'naviy-axloqiy tarbiyashda missionerlar harakati va ularning salbiy oqibatlarini bartaraf etish omillari	161
Raximbayeva Muxabbat Dushambayevna, Kurbaniyazova Maloxat Arislanbekovna	Janr yaratuvchi parametrlarining tarjimaga ta'sirini tahlil qilsh	164
Jumaniyazov Iskander	O'zbek va qoraqalpoq cholg'u asboblarning integratsiyalashuvi	167
Кодирова Феруза Кахрамоновна	Лингвокультура цвета в русских и узбекских фразеологизмах	169
Атажанов Хурмет Абдимуратович	Новые способы монетизации для медиа	172
Rakhmatov Akhmad Pirmukhammadovich	The Main Principles of Metaphorical Use of the German Verb Tense Forms	175
Kurbanova Ilmira Sharifovna	Bridging the Gap: a Structural-semantic Synthesis of Railway Communication and Terminology	180
Allanazarova Nigora Baxtiyarovna	Yozma nutqda sinonimlardan unumli foydalanish	187
Ametova Arzigul Ganibaevna	The Semantics of the Colour "Red" in English Language	189
Yuldasheva Feruza Erkinovna	Ways of Expressing the Communicative Purpose of the Modesty Maxim	193

“ILM SARCHASHMALARI”

Urganch davlat universitetining ilmiy-nazariy, metodik jurnali

Muharrir **Ro‘zimboy Yo‘ldoshev**

Texnik muharrir **Sherali Yo‘ldoshev**

Musahhihlar: **Турьмова Тамара,**

Aybek Kalandarov

Ushbu songa mas’ul **Qurolboy Navruzov**

Terishga berildi: 20.03.2024

Bosishga ruxsat etildi: 30.03.2024

Ofset qog‘ozi. Qog‘oz bichimi 60x84 1/8.

Rizograf bosma usuli. Tayms garniturası.

Adadi 250. Bahosi kelishilgan narxda.

Buyurtma №.7

Hisob-nashriyot tabag‘i 25

Shartli bosma tabag‘i 23

UrDU matbaa bo‘limida chop etildi.

UrDU matbaa bo‘limi matbaa faoliyatini boshlagani
haqida vakolatli davlat organini xabardor qilish to‘g‘risidagi
Tasdiqnoma (№3802-835f-ad22-c709-fbd1-1129-1986)
asosida faoliyat yuritadi.

Manzil: 220110. Urganch shahri, H.Olimjon ko‘chasi, 14-uy.

Telefon/faks: (0362)-224-66-01;

e-mail: ilmsarchashmalari@umail.uz

ilmsarchashmalari@mail.ru

Veb-sayt: www.ilmsarchashmalari.uz

Telegram: <https://t.me/ilmsarchashmalari>